

Hans Eideneier – Ulrich Moennig – Νότης Τουφεξής

ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΑΚΗΣ
ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΔΗΜΩΔΟΥΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

*Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου
Neograeca Medii Aevi IVa
Αμβούργο 28. - 31.1.1999*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
Ιδρυτική δωρεά Παγκρητικής Ενώσεως Αμερικής
ΗΡΑΚΛΕΙΟ 2001

Ο ΥΠΟΔΟΠΙΣΤΗΣ ΣΤΗΝ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΤΟΥ ΕΚΔΟΤΗ: ΣΗΜΕΡΙΝΕΣ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

Ο «υποδοπιστής»¹ είναι το βασικό συστατικό της λεγόμενης «ψηφιακής εποχής» η χρήση του προσφέρει σήμερα μια επιπλέον «ετικέτα» ποιότητας σε οποιοδήποτε σχεδόν «πρωτόν»: οι γνώσεις χρήσης υπολογιστών θεωρούνται ως ένα απαραίτητο εφόδιο και αποτελούν, πολύ συχνά, απαραίτητο προαπαιτούμενο για οποιαδήποτε ερευνητική ή άλλη δραστηριότητα. Πίσω από τον ηλεκτρονικό υπολογιστή βρίσκεται πάντα ένας άνθρωπος-χρήστης: αυτός οδηγεί την χρήση αυτής της ηλεκτρονικής συσκευής και είναι φυσικά υπεύθυνος για τα αποτελέσματα που θα προκύψουν από αυτήν.

Με αργά αλλά σταθερά βήματα ο υποδοπιστής εξελίχθηκε σε αναγκαίοτατο εργαλείο του εκδότη οποιοδήποτε κειμένου. Οι χρήστες του έπαιψαν προ πολλού να είναι μόνον οι λίγοι «μνημόνιοι» η, αργερά θαναγή, αντίσταση των φιλολόγων να προσαρμοστούν στα νέα, ηλεκτρονικά, δεδομένα κμάττεται αγνά αγνά, με αποτέλεσμα να θεωρείται αδιανόητη πλέον η έκδοση οποιουδήποτε κειμένου χωρίς την βοήθεια του ηλεκτρονικού υπολογιστή.²

Η αλματώδης αυτή τεχνολογική εξέλιξη και η διεύθυνση των ηλεκτρονικών υπολογιστών με ποικίλες μορφές σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας —μέσα και από τα ηλεκτρονικά μέσα και δίκτυα — τροποποιεί

1. Ο όρος χρησιμοποιείται στη συνέχεια κυρίως με την σημασία του «προσωπικού υπολογιστή» (personal computer) ή PC.
2. Η πλήρης αξιοποίηση των ψηφιακών δυνατοτήτων στον χώρο της εκδοτικής πράξης έγινε πάντως πιο εύκολη κατά την τελευταία περίοδο δεκαετία, χάρη στην αλματώδη τεχνολογική εξέλιξη στον χώρο των λεγόμενων «προσωπικών υπολογιστών» και τα νέα «φιλικά προς τον χρήστη» λειτουργικά συστήματα.

αναπόφευκτα και τον επιστημονικό χώρο. Η εντατική χρήση τους επιφέρεται αλλοιώς στην έρευνα και στην διδασκαλία, άρα ανατρέπεται και τροποποιείται τις προτεραιότητες της ακαδημαϊκής νοσηριότητας και δημιουργείται νέα δεδομένα. Ο επιστημονικός οφείλει, είτε αποδέχεται τα δεδομένα αυτά ή όχι, είτε τα αντιμετωπίζει με ενθουσιασμό ή σκεπτικισμό, να ενημερωθεί για αυτά και να ελέγξει αν δημιουργούνται νέες συνθήκες στον επιστημονικό του χώρο, τις οποίες πιθανώς να μπορεί να αξιοποιήσει κατάλληλα.

Η ανάπτυξη του θέματος μου κινείται γύρω από τους ακόλουθους άξονες:

- α) τα βασικά χαρακτηριστικά του ψηφιακού κειμένου — του κειμένου σε μια μορφή που μπορεί να «διαβάσει» ο ηλεκτρονικός υπολογιστής
- β) την πρακτική (κατά βάση τεχνική) δομή που προσφέρει η ηλεκτρονική επεξεργασία κατά τα διάφορα στάδια της (προ)ετοιμασίας μιας έκδοσης
- γ) τις προοπτικές της έκδοσης στην εποχή κυριαρχίας του υπολογιστή.

Μια προκαταρκτική παρατήρηση είναι σε αυτό το σημείο απαραίτητη: η χρήση οποιουδήποτε είδους ψηφιακών εφαρμογών δεν θα πρέπει να θεωρείται ως αναγκαία προϋπόθεση για μια «καλή» έκδοση. Η ποιότητα του εκδομένου κειμένου εξαρτάται αποκλειστικά από την κριτική ικανότητα του εκδότη και το υλικό που αυτός είχε στη διάθεσή του. Η χρήση του υπολογιστή θα αποβεί ωφέλιμη για τον εκδότη που θα αξιοποιήσει τις τεχνικές δυνατότητες της ψηφιακής τεχνολογίας για να παρουσιάσει το κείμενο που εκδίδει με τον τρόπο που ο ίδιος έχει συλλάβει και που ανταποκρίνεται στα επιστημονικά δεδομένα που ο ίδιος έχει (ή θα ήθελε να είχε) θέσει³.

Το κείμενο στον υπολογιστή: ψηφιακό / ηλεκτρονικό κείμενο

Όλας οι τεχνικές δυνατότητες που παρέχουν οι υπολογιστές στον χώρο των ανθρωπιστικών σπουδών, και ειδικότερα στον χώρο της εκδοτικής παραγωγής, προϋπάρχουν στην ουσία από ένα τεχνικό χαρακτηριστικό: το κείμενο στον υπολογιστή απεικονίζεται και αποθηκεύεται με την μορφή *ηλεκτρονικού κειμένου* (πάντως την πιθανότητα ο υπολογιστής να αποτάξει το μέσο της έκδοσης («ηλεκτρονική έκδοση») ή η χρησιμοποίησή του να δατώνει τόσο αποφασιστικά την ποιότητα της εκδοτικής δραστηριότητας, ώστε ο υπολογιστής να αναφέρεται και στον τίτλο της έκδοσης («computer assisted, computerized»)).

Ο υπολογιστής στην υπηρεσία του εκδότη

273

κώδικα και όχι με την μορφή οποιωνδήποτε συμβόλων σε κάποιο φυσικό μέσο. Τα «γράμματα» που εμφανίζονται στην οθόνη του υπολογιστή είναι (παρόμοια με αυτά που συναντούμε σε βιβλία ή χειρόγραφα, στην πραγματικότητα όμως είναι προσομοιωμένα και παροδικές απεικονίσεις – με την δομή των πολλών και ακετά πολύπολων τεχνικών μηχανισμών – του ηλεκτρονικού κώδικα που είναι αποθηκευμένος στην μνήμη του υπολογιστή.

Ο χρήστης έχει δηλαδή πρόσβαση σε μια απεικόνιση του ψηφιακού αποθηκευμένου κειμένου και όχι το «πραγματικό» κείμενο το «εικονικό» (virtual) αυτό κείμενο δημιουργείται ειδικά για αυτόν που γράφει ή διαδίδει στην οθόνη ή στην τυπωμένη από τον εκτυπωτή σελίδα, μπορεί να τροποποιηθεί από αυτόν κατά δούληση και να αποθηκευθεί με την νέα του μορφή και πάλι στην μνήμη του υπολογιστή⁴.

Η πρόσβαση στο ψηφιακό κείμενο — καθώς αυτό δεν υφίσταται σε κανένα φυσικό μέσο — παύει έτσι να είναι η οριζόντια–επιγραμμική (linear) του παραδοσιακού γραμμένου–τυπωμένου κειμένου· ο χρήστης που είναι εξοπλισμένος με τις κατάλληλες γνώσεις και τα απαραίτητα εργαλεία⁵ μπορεί να «κινηθεί» μέσα στο ψηφιακό κείμενο αναζητώντας/ανακτώντας πληροφορίες κατά δούληση, συνδέοντας μέρη του κειμένου μεταξύ τους, με μια λέξη με τρόπο που πριν από την εμφάνισή του υπολογιστή δεν ήταν δυνατό να φανταστεί κανείς.

Ο υπολογιστής συμπληρώνει και σταδιακά υποκαθιστά μια σειρά από εργαλεία της επιστημονικής σκέψης και έρευνας που διαμορφώθηκαν αργιώς για να διευκολύνουν την έρευνα (όπως, π.χ., στο παρελθόν η ανάπτυξη της μικρογραμμικής γραφής ή στο κοντινότερο παρελθόν η δημιουργία γλωσσικών λεξικών, διδμογραφικών και άλλων έργων αναφοράς)⁶. Η εκτεταμένη χρήση του στο μέλλον υπόκειται να προσφέρει νέες δυνατότητες στην οργάνωση και παρουσίαση οποιουδήποτε τύπου πληροφορίας.

Ο νέος αυτός τρόπος διαχείρισης του κειμένου είναι ενδεχόμενο να προ-

4. Το κείμενο με την μορφή αυτή μπορεί επίσης να ταξινομηθεί μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (email) μέσα σε δευτεράλεττα στην άλλη άκρη της γης, ή να είναι διαθέσιμο σχεδόν από κάθε σημείο της γης μέσω του Internet.
5. Είναι αλήθεια ότι οι εξελίξεις στον τομέα αυτό δεν είναι ικανοποιητικές· δεν διαθέτουμε, ακόμη, σχετικά εύκολα στην χρήση τους και ευδώς διαδεδομένα εργαλεία για την επεξεργασία του ηλεκτρονικού κειμένου, την ανάξήτηση / ανάπτυξη πληροφοριών και την δημιουργία ηλεκτρονικών διασυνδέσεων (links). Ένα μέρος της ευθύνης φέρνεται, κατά την γνώμή μου, και την διεθνή φιλολογική κοινότητα, που δεν φροντίζει να διατυπώσει με σαφή τρόπο τις σχετικές της ανάγκες.
6. Delany–Landow 1993: 6.

καλέσει αλλαγές στον πολιτισμό αντίστοιχες με αυτές της μετάβασης από το χειρόγραφο στο έντυπο με την εφεύρεση της τυπογραφίας. Η πραγματική βαρύτητα των αλλαγών αυτών θα αποδειχτεί φυσικά στο μέλλον· είτε πρόκειται όμως για τις υπερβολικά αισιόδοξες εκτιμήσεις μερικών τεχνολογικών που βλέπουν στον υπολογιστή το τεχνολογικό μέσο που καθορίζει τον σημερινό πολιτισμό είτε όχι, ορισμένες αλλαγές έχουν ήδη συντελεσθεί (σκέφτομαι κυρίως τα ηλεκτρονικά δίκτυα και τους νέους τρόπους ακαδημαϊκής επικοινωνίας και συνεργασίας που αυτά επιτρέπουν) και οφείλουμε να τις λάβουμε υπόψη μας.

Από την άλλη μεριά η διαμεσολόγηση του υπολογιστή απειλεί να αλλάξει την σχέση του αναγνώστη με το κείμενο. Με την χρήση του υπολογιστή ενθαρρύνεται περισσότερο η ανάγνωση / ανάκτηση ήδη γνωστών πληροφοριών μέσα σε ένα «άγνωστο» κείμενο παρά η ανάγνωση του κειμένου για την απόκτηση νέων, άγνωστων μέχρι τότε, πληροφοριών⁷, που επιτρέπει ταυτόχρονα και την αποτίμηση του κειμένου ως συνόλου και όχι αποσπασματικά.

Ο υπολογιστής οφείλει να παρόχει στον ερευνητή την δυνατότητα να διευρύνει τις ικανότητές του χωρίς όμιος να τον οδηγεί στην υπερεκτίμηση των αντικειμενικών του δυνατοτήτων. Τα όρια της έρευνας και της συλλογής του υλικού θα πρέπει να καθορίζονται με βάση επιστημονικά κριτήρια και όχι τις δυνατότητες του υπολογιστή, που υπό μία έννοια είναι απεριόριστες.

Συνοψίζοντας, τα βασικά χαρακτηριστικά του ψηφιακού κειμένου είναι:

- η δυνατότητα πολύ ευκόλης επεξεργασίας του κειμένου (τόσο στο επίπεδο της ανάγνωσης, με την βοήθεια κατάλληλων εφαρμογών, όσο και στο επίπεδο της απεικόνισής του με διάφορες μορφές [σε ηλεκτρονική μορφή ή μορφή τυπωμένου κειμένου])
- η δυνατότητα αποθήκευσης πάρα πολύ μεγάλου όγκου κειμένου και της αναζήτησης/ανάκτησης πληροφοριών με τρόπο αδύνατο στο τυπωμένο κείμενο
- η δυνατότητα μεταφοράς (και κατά πρόεξταση αποθήκευσης και ανάκτησης) μέσα από ηλεκτρονικά δίκτυα και άρα η δυνατότητα εκτεταμένης συνεργασίας μεταξύ των επιστημόνων.

7. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα βλέπω στον Thesaurus Linguae Graecae (TLG), την ηλεκτρονική μορφή όλων των κειμένων της αρχαιοελληνικής γραμματείας. Ως βασικό πλεονέκτημα του TLG προβάλλεται κυρίως η δυνατότητα ανάγνωσης λέξεων ή λέξιικών μορφών μέσα στο corpus των κειμένων και όχι η δυνατότητα πρόσδεσής σε διευρυνόμενα ή στενότερα κείμενα που δεν διαθέτουν όλες οι διαιολήσεις.

Σε ένα επόμενο στάδιο είναι δυνατή, με την βοήθεια και χάρη στην ψηφιακή επεξεργασία του κειμένου, η (δια)σύνδεση του κειμένου με άλλα κείμενα ή με άλλο γραπτό, οπτικό ή ηχητικό υλικό με έναν τρόπο τόσο σύνθετο, που θα ήταν πολύ δύσκολο ή αδύνατο να δημιουργηθεί με τους παραδοσιακούς τρόπους. Το κείμενο μετατρέπεται τότε σε «υπερκείμενο» (hypertext)⁸, το hypertext που αποτελεί ταυτόχρονα έναν καινούργιο τρόπο δημοσίευσης / παροχής υλικού για τον συγγραφέα / εκδότη του κειμένου και ένα νέο μέσο ανάγνωσης / πρόσληψης του κειμένου για τον χρήστη / αναγνώστη, αποτελεί μια καινούργια, αλλά υποσχόμενη για τις ανθρωπιστικές επιστήμες, μορφή κειμένου.

Ο φιλόλογος και ο υπολογιστής: ένα δήμα μετά την γραφομηχανή;

Αυτό που σίγουρα έχει κάνει τον υπολογιστή αναπτικατάστατο «εργαλείο» σε οποιαδήποτε εκδοτική προσπάθεια είναι η οικονομία χρηματικών πόρων που συνεπάγεται η χρήση του: τα έξοδα για την εκτύπωση ενός κειμένου μειώνονται δραματικά, εφόσον ο κριτικός εκδότης μπορεί να προσφέρει «έτσι-όμο» στον εκδοτικό οίκο το προς εκτύπωση κείμενο. Όπως παρατηρεί και η Ντρία Φιλιατίδου, πρωτοπόρος στην χρήση των ηλεκτρονικών υπολογιστών στον χώρο της νεοελληνικής γραμματείας, «Ο ερευνητής κερτάει στα χέρια του τον έλεγχο του τελικού προϊόντος. Δεν χρειάζεται να επαλήθευση και αλληλέλληλες διορθώσεις» (Φιλιατίδου 1993: 145) Η αναμφισβήτητη οικονομία χρηματικών πόρων δεν θα έπρεπε πάντως να υποχρεώνει τον εκδότη να διεκτεταίνω, σε βάρος συνήθως του προσωπικού χροδου, και τις εργασιές άλλων ειδικών, όπως του τυπογράφου. Ούτε είναι αυτό το βασικό πλεονέκτημα της ψηφιακής τεχνολογίας στον χώρο των εκδόσεων· η πλήρης αξιοποίηση όλων των δυνατοτήτων ενός συνθέτου εργαλείου, όπως είναι ο υπολογιστής, θα πρέπει να δρίσκεται στο επίπεδο του ενδιαφερόντος του φιλόλογου.

8. Για την απόδοση του όρου hypertext στα ελληνικά θα προτιμούσα προσωπικά τον όρο «διακείμενο», που παραπέμπει απευθείας στην «διασύνδεση», το κύριο χαρακτηριστικό του hypertext, αλλά και στο δίκτυο, την ελληνική ονομασία του Internet. Από την άλλη μεριά, όπως ορθά παρατήρησε ο U. Moenig κατά την διάσκεψη της συζήτησης, ο όρος «διακείμενο» θα μπορούσε να μας παρασώσει στα συμπράξόμενα της διακειμενικότητας – ακριτά μακριά από τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές.

Η προοικονομητική αυτή παρατήρηση είναι απαραίτητη για να καταδείξει την απαραίτητη, κατά την γνώμη μου, ανάγκη να πάψει ο υπολογιστής να θεωρείται — και να χρησιμοποιείται ως — απλή «γραφομηχανή με οθόνη» και να αναθεωρηθεί σε συνολικό εργαλείο αποθήκευσης, ταξινόμησης, ανάλυσης και δημοσίευσης του ερευνητικού υλικού, με πλήρη επίγνωση και αξιολόγηση των πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων της χρήσης του. Αυτό προϋποθέτει δέδεια και μια κάποια αλλαγή της ερευνητικής μεθόδου ή/και νοοτροπίας, που ενδέχεται να αποθαρρύνει ερευνητές που έχουν παγιωμένες και δοκιμασμένες από καιρό μεθόδους. Η «νόμιμη» δυσπιστία για την ανεγκαιότητα της χρησιμοποίησης υπολογιστών και για τις αλλαγές που αυτή μπορεί να επιφέρει⁹ δεν θα πρέπει να σημαίνει και την έλθεινη εφημέρευση για τις δυνατότητες του υπολογιστή ή την συνολική απόρριψη της χρήσης του.

Η ενημέρωση σε έναν διαρκώς εξελισσόμενο τεχνολογικό χώρο πρέπει να πάγει περισσότερο τη μορφή της εξοικείωσης με τις δυνατότητες των ψηφιακών εφάρμογων, μέσα από μια εκπαίδευση που να επιτρέπει μια κάποια διάθεση πειραματισμού. Καθώς οι υπολογιστές δεν έχουν συλληφθεί εξ αρχής για χρήση από φιλόλογους, είναι χρέος του εκδότη να ανακαλύψει ποιες δυνατότητες του υπολογιστή μπορούν να καλύψουν ανάγκες του δικού του επισημοτικού χώρου. Το μεγαλύτερο πρόβλημα συνεργασίας μεταξύ ειδικών πληροφορικής και φιλόλογων είναι η επικοινωνία σε διαφορετικά «μήκη κύματος»: ο προγραμματιστής αντιλαμβάνεται τα πράγματα με λογαριθμικούς, βαιρικά, όρους και δίνει στον υπολογιστή μια παντοδύναμη μηχανή, ενώ ο φιλόλογος ξεκινά από την θεωρητική γνώση των προγραμμάτων και δεν αναγνωρίζει αμέσως τις πρακτικές δυνατότητες του υπολογιστή. Νομίζω ότι ο φιλόλογος μπορεί, και πρέπει, να προσπαθήσει να γερυρώσει αυτό το κενό¹⁰.

Ο υπολογιστής και η έκδοση: τεχνικές δυνατότητες

Θα επιχειρήσω στην συνέχεια να παρουσιάσω κάποιες από τις τεχνικές δυνατότητες που προσφέρει ο υπολογιστής στον εκδότη ενός κειμένου. Μετά

9. Η αριότητα του ολικού ελέγχου της επεξεργασίας του υλικού και η ανάγκη πάρα-χώρισης δραστηριοτήτων σε «μημένους» στους υπολογιστές συνεργάτες μπορεί επίσης να αποθαρρύνει «συντηρητικότερους» ερευνητές.
10. Ο Γ. Μπαλιανιώτης στο ΒΗΜΑ της Κυριακής (8. Αυγούστου 1996) χρησιμοποιεί τον όρο «τεχνολόγος της γλώσσας» ένας τέτοιος εξειδικευμένος ηλεκτρονικός «ειδικός» θα πρέπει πάντως να διαθέτει αραώδητε και μια ευρεία ανθρώπινη πείρα.

από μια σύντομη αναφορά σε τεχνικά θέματα που πρέπει να ασχολήσουν τον εκδότη πριν αρχίσει την εργασία του, θα επιδιώξω να απαντήσω σε ορισμένα ερωτήματα για την δοήθεια που μπορεί να προσφέρει ο υπολογιστής στην προετοιμασία τόσο του κειμένου όσο και των συνοδευτικών του κειμένων μας έκδοσης¹¹.

Πριν από την έκδοση

1. Ποιος είναι ο κατάλληλος υπολογιστής;

Πέρα από την αυτονοήτη διαθεσιμότητα¹² ενός συστήματος, ο εκδότης ενός κειμένου των Neogracca Medii Aevi χρειάζεται οπωσδήποτε έναν υπολογιστή με τον οποίο χωρίς ιδιαίτερες τεχνικές μεταρροπές και με εύκολους χειρισμούς να είναι δυνατή η στουχειοθέτηση και η εκτύπωση κειμένου στην ελληνική γλώσσα, με όλα τα διακριτικά και τονικά σημάδια, όχι μόνο του μοτορικού αλλά και του πολυτονικού συστήματος. Η δυνατότητα αυτή παρέ-

11. Σπεύδω να αναφέρω ότι πρόκειται να αναφερθώ αποκλειστικά στην χρήση του προσωπικού υπολογιστή (personal computer) και όχι ισχυρότερον υπολογιστικών συστημάτων (mainframe computers), όχι μόνο γιατί δεν διαθέτω καμία εμπειρία από την χρήση των δεύτερων, αλλά και επειδή θεωρώ ότι προτεραιότητα πρέπει να έχει η εξάλωση της χρήσης του υπολογιστή ως άμεσου εργαλείου από κάθε φιλόλογο-εκδότη. Μόνο ο εξοικειωμένος με τον προσωπικό υπολογιστή φιλόλογος θα μπορεί, αν του είναι απαραίτητο, να κάνει χρήση και των επιπλέον δυνατοτήτων ενός mainframe computer στο κέντρο υπολογιστών του πανεπιστημιακού του ιδρύματος.

Για παρόμοιους λόγους προτιμώ εξάλλου μόνο στην δυνατότητα χρήσης υφιστάμενων προγραμμάτων (εφαρμογών), χωρίς να επεκτείνωμαι στις δυνατότητες που προσφέρουν οι γλώσσες γλώσσας προγραμματισμού για τη δημιουργία ειδικών προγραμμάτων. Πέρα από το γεγονός ότι είναι πολύ λίγες οι φιλόλογοι που διαθέτουν γλώσσες προγραμματισμού, αυτές λίγες είναι αρκετά συχνά απορριπτικές από σύνθετες προαθήσεις. Αφού εξαντληθούν τα διαθέσιμα προγράμματα για την επίτευξη μιας ειδικής άποψης, μπορεί να αναζητηθεί η επικοινωνία με το κέντρο υπολογιστών ενός πανεπιστημιακού ιδρύματος. Απαιγίτητη πάλι προϋπόθεση είναι η ενημέρωση και η εξοικείωση του φιλόλογου.

12. Με τον όρο διαθεσιμότητα εννοώ τόσο την οικονομική δυνατότητα απόκτησης ενός συστήματος, όσο και την δυνατότητα παροχής τεχνικής υποστήριξης εκ μέρους του κατασκευαστή. Οι υπολογιστές είναι περίπλοκες ηλεκτρονικές συσκευές που μπορούν να επιδιορθωθούν σε περίπτωση ανάγκης μόνο από εξειδικευμένους τεχνικούς.

χεται από όλους τους υπολογιστές που είναι διαθέσιμοι σήμερα, καθώς και τα δύο βασικά λειτουργικά συστήματα¹³ προσωπικών υπολογιστών (Windows 95/98, 2000 της Microsoft Corporation και MacOS της Apple Computers) προσφέρουν αυτή την δυνατότητα¹⁴.

Τα τεχνικά χαρακτηριστικά που πρέπει να έχει ένας υπολογιστής εξαρτώνται από τις ανάγκες που αυτός θα κληθεί να ικανοποιήσει. Καθώς νέου, «ταχύτερου» υπολογιστές εμφανίζονται σχεδόν κάθε 6 μήνες, κάθε υπολογιστής θεωρείται τεχνολογικά ξεπερασμένος σε συντομότερο χρονικό διάστημα. Ακόμα όμως και ο πιο αργός εξοπλισμός σήμερα είναι υπεραρκετός για την διεκπεραίωση ενός πολύ μεγάλου ποσοστού εργασιών, και για την πιο σύνθετη επεξεργασία κειμένου. Οι αποθηκευτικές, πάλι, ικανότητες των σημερινών υπολογιστών έχουν βελτιωθεί τόσο πολύ, που είναι πολύ δύσκολο έως ακατόρθωτο να ξαναγίνει κανείς με πρωτογενές υλικό όλο τον διαθέσιμο χώρο¹⁵.

Πολύ σημαντική είναι επίσης η δυνατότητα σύνδεσης του υπολογιστή με περιφερειακές συσκευές όπως και η πρόσβαση σε ηλεκτρονικά δίκτυα.

13. Το λειτουργικό σύστημα (operating system) είναι υπεύθυνο για την γενική λειτουργία του υπολογιστή, καθώς αυτό επιτρέπει στον χρήστη να χρησιμοποιήσει τις εφαρμογές που χρειάζεται και να έχει πρόσβαση σε άλλες περιφερειακές συσκευές συνδεδεμένες με τον υπολογιστή του.

14. Το λειτουργικό σύστημα Windows της Microsoft Corporation στις διαφορές του παλαιότερες είναι το πιο διαδεδομένο παγκοσμίως. Το MacOS της Apple Computers χρησιμοποιείται κυρίως στον χώρο της τυπογραφίας και των γραφικών τεχνών, όπως και στον χώρο της εκπαίδευσης. Άλλα λειτουργικά συστήματα, όπως το σύστημα Linux, κατατούν ανά ένα μέρος της παγκόσμιας αγοράς. Η αρχική ασυμβατότητα μεταξύ των λειτουργικών συστημάτων έχει πλέον ξεπεραστεί, η ανταλλαγή δεδομένων γίνεται σήμερα πολύ πιο εύκολα.

15. Ένα από τα πρόβλημα αρχεία για να καταδείξει την τεχνολογική πρόοδο στον τομέα της ψηφιακής αποθήκευσης δεδομένων: τα κείμενα της αρχαιοελληνικής γραμμάτων της που περιέχονται στον ΠΛΓ καταλαμβάνουν 454,9 MB (megabytes), που ισοδυναμούν με 477,036,544 bytes (χαρακτήρες). Ένας κοινός σκληρός δίσκος ενός υπολογιστή σήμερα έχει ωφέλιμη χωρητικότητα τουλάχιστον 5 GB = 5.000 MB ή 10 περίπου φορές το περιεχόμενο του ΠΛΓ. Τα δεδομένα δέχεται αλλάζουν γίγνται όταν δεν πρέπει να αποθηκευτεί κείμενο αλλά εκδόνες ή δίντες.

2. Ποιος είναι ο κατάλληλος τρόπος για την ψηφιακή καταγραφή ελληνικού κειμένου;

Το κείμενο αποθηκεύεται στον υπολογιστή με την μορφή ηλεκτρονικού κώδικα. Η απεικόνιση του κώδικα αυτού μπορεί να πάγει στην οθόνη ή στο τυπωμένο χαρτί την μορφή οποιωνδήποτε συμβόλων επιθυμεί ο χρήστης με μια σχετική αντιστοιχιστή και κωδικοποίηση, η οποία στην ουσία είναι η εγκατάσταση των γραμμικοποιεσίων (fonts) στο σύστημα. Η κωδικοποίηση αυτή είναι κατά ένα πάρα πολύ μεγάλο μέρος ενιαία για το λατινικό αλφάβητο στα διάφορα λειτουργικά συστήματα και επομένως στα προγράμματα που «διάδίδουν» το κείμενο. Δεν σημαίνει το ίδιο δυστυχώς για το ελληνικό αλφάβητο¹⁶, λιγότερο για το μονοτονικό και πολύ περισσότερο για το πολυτονικό σύστημα¹⁷.

Πέρα από το γνωστό πρόβλημα της εμφάνισης “αλάμπουρνεζίκων” στην οθόνη (κάτι που συνήθως λύνεται με την εγκατάσταση της αντίστοιχης γραμμικοποιεσίδας), τα πρόβλήματα δυσκολεύουν στην προσβάσιμα αναζήτησης / ανακρίσεως λέξεων και λέξικών μορφών και αλφαριθμητικής κατάταξης του κειμένου. Υπάρχουν πολλές τεχνικές λύσεις, άλλες σύνθετες και άλλες απλές, ανάλογα με τον τύπο του κάθε υπολογιστή. Ο φιλολόγος που επιθυμεί να έχει τέτοιες δυνατότητες, ιδιαίτερα σε ψηφιακό κείμενο γραμμένο σε πολυτονικό, θα πρέπει να κάνει μια πολύ προσεκτική έρευνα για τα διαθέσιμα προγράμματα και την κωδικοποίηση των ελληνικών που χρησιμοποιούν, ακόμα καλύτερα μια δοκιμή σε ένα δείγμα κειμένου, πριν προχωρήσει σε μάζική κατάγραφή υλικού.

Η τυποποίηση της κωδικοποίησης του μονοτονικού και του πολυτονικού ελληνικού κειμένου με την υιοθέτηση της κωδικοποίησης Unicode, υπόκειται στο μέλλον να λύσει πολλά από τα σημερινά προβλήματα. Τότε θα είναι πολύ ευκολότερη και η δημιουργία εκτεταμένων ηλεκτρονικών σωμάτων κειμένων.

16. Η μεταφορά κειμένου γραμμένου με μονοτονικό σύστημα μεταξύ Windows και MacOS δεν παρουσιάζει πλέον ιδιαίτερα προβλήματα (υπό την προϋπόθεση της χρησιμοποίησης των τυποποιημένων γραμμικοποιεσίων)· η αντίστοιχη μεταφορά πολυτονικού κειμένου είναι πολύ συχνά δυνατή μόνο με την χρήση ειδικών προγραμμάτων-μεταφραστών, με αποτέλεσμα συχνά την απώλεια της μορφοποίησης του κειμένου.

17. Έτσι, για παράδειγμα, στην αρχική ηλεκτρονική μορφή των 12 ανακαινώσεων του τόμου αυτού χρησιμοποιήθηκαν από τους συμμετέχοντες 2 διαφορετικά λειτουργικά συστήματα και 5 διαφορετικές κωδικοποιήσεις της ελληνικής γραφής.

3. Ποιο είναι το κατάλληλο πρόγραμμα (software) για την καταγραφή και επεξεργασία του κειμένου;

Πέρα από τις δυνατότητες μορφοποίησης που προσφέρει ένα πρόγραμμα επεξεργασίας κειμένου, οι οποίες θα φανούν χρήσιμες για την τυπογραφική εμφάνιση της έκδοσης, και είναι λίγο πολύ οι ίδιες σε όλα τα προγράμματα, βασικό ρόλο στην τελική επίλογό θα πρέπει να παίξει η δυνατότητα ηλεκτρονικής καταγραφής του κειμένου με τρόπο τέτοιο που να μπορεί να «διαβασθεί» και από άλλα προγράμματα¹⁸. Οι δυνατότητες του ψηφιακού κειμένου περιλαμβάνονται μόνο από τα εργαλεία (δηλ. τα προγράμματα) με τα οποία κανείς το ανακτά και το επεξεργάζεται: η δυνατότητα χρήσης, εάν αυτό θεωρηθεί απαραίτητο, περισοτέρων εργαλείων πρέπει να είναι εξαιρετικής εγυνημένη.

Δεν υπάγχει δυστυχώς μέχρι σήμερα αξιόπιστο σύστημα αυτόματου οπλοδισμού, ελέγχου ορθογραφίας και θησαυρού συνωνύμων για την νεοελληνική, αντίθετα από ό,τι για τις περισσότερες ευρωπαϊκές γλώσσες. Ο λόγος δεν είναι τόσο η μικρή αγοράστική δύναμη της ελληνικής γλώσσας, όσο η έλλειψη βασικής υποδομής (όπως ενός εκτεταμένου ηλεκτρονικού σφίματος κειμένων ή μιας ηλεκτρονικής λεξιλογικής και μορφολογικής τράπεζας δεδομένων) που να επιτρέπει την ανάπτυξη τέτοιων εργαλείων. Η ανάπτυξη μιας τέτοιας υποδομής απαιτεί πάντως και την συνεργασία και το ενδιαφέρον των φιλόλογων.

Μια αντίστοιχη έλλειψη παρατηρείται και στην ανάπτυξη εφαρμογών που να διευκολύνουν την σύνθεση πολυτόμων εκδόσεων με πολλά υπομνήματα στον ηλεκτρονικό υπολογιστή¹⁹.

18. Η συνηθέστερη μορφή ανταλλαγής του κειμένου μεταξύ διαφορετικών προγραμμάτων είναι το λεγόμενο «μόνο κείμενο» (text only ή ASCII text), δηλ. ενός ηλεκτρονικού κώδικα που περιέχει μόνο το κείμενο και βασικές πληροφορίες μορφοποίησης (συνήθως το τέλος κάθε αράδας κειμένου) και όχι άλλα χαρακτηριστικά μορφοποίησης. Διαδεδομένη είναι επίσης και η μορφή RTF (Rich Text Format) της Microsoft Corporation, που επιτρέπει την μεταφορά μορφοποιημένου κειμένου μεταξύ διαφορετικών προγραμμάτων και λειτουργικών συστημάτων. Η μορφή HTML (Hypertext Markup Language), που χρησιμοποιείται για την δημοσίευση κειμένου στο διαίκτυο, κερδίζει όλο και περισσότερο έδαφος.

19. Την μοναδική εξέγερση που γνώριζω αποτρέπει η εφαρμογή Classical Text Editor (<http://www.osaw.ac.at/kv/cted/>), που έχει αναπτυχθεί από τον Stefan Hagel στην Αυστριακή Ακαδημία των Επιστημών, υπό την αιγίδα της Kommission zur Herausgabe

4. Μπορεί ο υπολογιστής να μας απαλλάξει από την δακτυλογράφηση;

Από τις δύο προσεγγίσεις στο θέμα αυτό, η αυτόματη αναγνώριση φωνής δεν έχει εξελιχθεί καθόλου για την ελληνική γλώσσα, και μόνο πολύ περιορισμένα για ευρωπαϊκές γλώσσες. Η οπτική αναγνώριση χαρακτήρων (optical calendar recognition ή OCR) έχει εξελιχθεί αρκετά ικανοποιητικά και για την ελληνική γλώσσα.

Με την χρήση προγραμμάτων OCR δεν είναι δυνατή η αναγνώριση/απόγνωση χειρογράφων, παρά μόνο τυπωμένου κειμένου²⁰. Το πρόγραμμα «διάδαξτε» την εικόνα μιας τυπωμένης σελίδας, αναγνώριζει ένα ένα τα γράμματα κάθε λέξης και μετατρέπεται έτσι το τυπωμένο κείμενο σε ψηφιακό κείμενο. Από την ικανότητα αναγνώρισης και «εκπαίδευσης» του προγράμματος εξαρτάται και η ακρίβεια της οπτικής αναγνώρισης.

Η έλλειψη υποδομής που αναφέθηκε πιο πάνω εμποδίζει την περαιτέρω ανάπτυξη των εφαρμογών αυτών για την ελληνική γλώσσα. Ικανοποιητικές λύσεις υφίστανται για καλής ποιότητας τυπωμένο, ενδεχομένως και για καλής ποιότητας δακτυλόγραφο, μονοτονικό κείμενο. Για κείμενο γράμμένο σε πολυτονικό τα ποσοστά επιτυχίας είναι ακόμα μη ικανοποιητικά²¹.

5. Σε τι διαφέρει η καταγραφή του κειμένου στον υπολογιστή από την καταγραφή «με το χέρι»;

Έχοντας καταλήξει στην επίλογό του συστήματός μας και πριν αρχίσουμε με την καταγραφή των κειμένων (π.χ. με την μεταγραφή των χειρογράφων), είναι χρήσιμο να ξαναθυμηθούμε ένα θεμελιώδες χαρακτηριστικό του ψηφιακού κειμένου.

des Corpus der lateinischen Kirchenväter (CSEL). Πρόκειται για μια καλά σχεδιασμένη εφαρμογή με πολλές δυνατότητες με μοναδικό αδύναμο σημείο την μη υποστηρίξη αρχαίων εναλλακτικών μορφών για την μεταφορά του κειμένου σε άλλες εφαρμογές.

20. Όχι όμως παλαιότερων εκδόσεων με πολλές συντομογραφίες και συνωνύμους γράμμάτων.

21. Για την επιτυχή χρήση του OCR σημαντικό ρόλο παίζει το ύψος της απαράτητης χαρακτηριστικής επέκδοσης για την απόκτηση του απαραίτητου τεχνικού εξοπλισμού και το κόστος της επεξεργασίας/διόρθωσης/μορφοποίησης του παραχθέντος ψηφιακού κειμένου.

ακού κειμένου: την δυνατότητα της πολύ ενικόλης επεξεργασίας του. Το κείμενο στην οθόνη του υπολογιστή δεν φέγει κανένα σημάδι από διορθώσεις, διαγραφές ή άλλες στην αντίγνωση, π.χ. κάτωτων σημείων του χφ. Οι αλλαγές που συνεπείγονται τα διαφορετικά στάδια επεξεργασίας μπορούν να διατηρηθούν μόνο ως διαφορετικές, αποθηκευμένες μορφές του ίδιου κειμένου, και όχι ως υποεπίδιδες, παρασελίδιες ή με άλλο χρώμα μελανιού σημειώσεις πάνω στο ίδιο φύλλο χαρτί²². Επίσης, διορθώσεις ή προσθήκες που γίνονται «στην οθόνη» και δεν αποθηκεύονται από αμέλεια ή από τεχνικό λάθος (π.χ. μια διακοπή ρεύματος) συνήθως δεν επανακτώνται ούτε αντιστρέφονται. Θα μπορούσα εδώ να προσθέσω και την δυνατότητα λάθος χειρισμών, που μπορεί υπό ορισμένες προϋποθέσεις να οδηγήσει σε αλώλεια δεδομένων ή την προσβολή από ηλεκτρονικούς ιούς.

Η αποθήκευση διαδοχικών σταδίων της επεξεργασίας του κειμένου μπορεί να βοηθήσει σε διαδίκασίες πολύπλοκων διορθώσεων. Ο φιλόλογος οφείλει πάντως να εκμεταλλεύεται, για να αποφύγει δυσάρεστα γεγονότα, το άλλο χαρκακτηριστικό του ψηφιακού κειμένου, δηλ. την ενικόλη και μη διαπανηγή αποθήκευση του, και να έχει πάντα εφεδρικά αντίγραφα του υλικού του.

Η συγκρότηση της έκδοσης: κείμενο – πίνακες

Όπως ανέφερα και πιο πάνω, η καλή χειρική έκδοση ενός κειμένου προϋποθέτει πρώτα από όλα έναν ικανό εκδότη. Ο υπολογιστής μπορεί να διευκολύνει τον εκδότη αποφασιστικά στην διεκπεραίωση χρονοδόξων εργασιών, όπως η παραβολή χειρογράφων, και ενδεχομένως να τον διευκολύνει, χάρη στην ηλεκτρονική επεξεργασία του κειμένου, να αποφύγει ασυνέπειες στην τελική μορφή του κειμένου. Η αναφορά στη συνέχεια σε ειδικές εφαρμογές που έχουν αναπτυχθεί για να διευκολύνουν ειδικά την εκδοτική διαδικασία σημαίνει ότι περιορίζεται σε αυτές η δυνατότητα του φιλόλογου να εκμεταλλευθεί τις ηλεκτρονικές εφαρμογές. Πολύ περισσότερο, ο εκδότης πρέπει να είναι σε θέση (ή να έχει την διάθεση) να αξιοποιήσει, για τους σκοπούς που αυτός επιθυμεί, εφαρμογές που δεν έχουν σχεδιαστεί εξασχής για την εκδοτική διαδικασία. Ο απαραίτητος πειραματισμός και η ενημέρωση και συνεργασία με άλλους χρήστες, που μπορεί πάντως να οδηγήσει και σε αλώλεια πολύτιμου χρόνου, προσφέρει συνήθως λύση στα περιουσιότερα προβλήματα.

22. Αντίστοιχες λύσεις υπάρχουν βέβαια και για την οθόνη του υπολογιστή, είναι όμως συνήθως χρονοβόρες και πολύπλοκες.

1. Η παραβολή των χειρογράφων με ηλεκτρονικό τρόπο

Από όσο γνωρίζω υπάρχει τουλάχιστον μία ηλεκτρονική εφαρμογή²³ που επιτρέπει την λέξη προς λέξη παραβολή από τον υπολογιστή ενός κειμένου που στέφεται σε έως και 100 διαφορετικούς μάργρες. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι βέβαια ο κάθε ένας μάργρας να είναι καταγραμμένος σε ψηφιακή μορφή και να έχει υποστεί και την απαραίτητη επεξεργασία / μορφοποίηση που απαιτεί το πρόγραμμα. Στην περίπτωση ενός κειμένου των Neograeca Mediae Aevi η παραβολή ενός κειμένου με ηλεκτρονικό τρόπο έχει νόημα να γίνεται σε μια ομαλοποιημένη, ορθογραφικά, μορφή, ώστε τα αποτελέσματα της λέξη προς λέξη παραβολής να ανταποκρίνονται στην πραγματική χειρόγραφη παραβολή. Το αποτέλεσμα της παραβολής θα πρέπει να ελεγχθεί, εξάλλου, εξολοκλήρου από τον φιλόλογο, για να εξομαλυνθούν οι ενδεχόμενες αστοχίες του προγράμματος, που οφείλονται σε ομόγραφους, μη συνώνυμους, τύπους, τυπογραφικά λάθη στο κείμενο κ.τ.ό. Η χρήση αυτής ή μιας παρόμοιας ηλεκτρονικής εφαρμογής ενδείκνυται για τα κείμενα που μας ενδιαφέρουν κυρίως για εξαιρετικά εκτεταμένα κείμενα και την διερεύνηση της έντυπης, κυρίως, παραδόσής τους.

Περατέσω αυτοκριτικώς, στην σύνθεση του κυριικού υπομνήματος π.χ., δεν μου είναι γνωστός, ούτε θεωρώ ότι μπορεί να επιτευχθεί με ικανοποιητικό τρόπο μέσω ενός υπολογιστή. Τα δεδομένα από την παραβολή των χειρόγραφων μαργτύρων με παραδοσιακό ή με ηλεκτρονικό τρόπο μπορούν σίγουρα να οργανωθούν ευκολότερα με την βοήθεια του υπολογιστή. Με την κατάλληλη κωδικοποίηση είναι, π.χ., δυνατό να περιληφθούν και οι γραφές του κυριτικού υπομνήματος σε έναν πίνακα λέξεων που θα προετοιμασθεί με την βοήθεια του υπολογιστή (βλ. πιο κάτω).

2. Η αυτόματη δημιουργία πινάκων λέξεων

Ο χώρος στον οποίο οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές έχουν αντικαταστήσει εξολοκλήρου και μάλλον τελεσίδικα τις παραδοσιακές μεθόδους είναι η δημιουργία πινάκων λέξεων (index verborum) και συμπλαστικών πινάκων λέξεων

23. Το πρόγραμμα Collate 2.0 για Apple Macintosh, που αναπτύχθηκε ειδικά για την έκδοση μεσαιωνικών αγγλικών κειμένων. Π6, πάντως και τα σχετικά προλήματα που ανέφερε ο M. Jeffreys στην συζήτηση.

(concordance). Έχουμε την τύχη, χάρη κυρίως στις πρωτοπόρες έρευνες της Ντίας Φιλντρίδου, να διαθέτουμε τα πρώτα δείγματα τέτοιων εργασιών, για κείμενα μάλιστα που ανήκουν στο ευρύτερο πλαίσιο των Neograeca Medii Aevi. Για την «μηχανική» εργασία της αλφάβητισης και ανακατάταξης του κειμένου ο υπολογιστής είναι πραγματικά αναγκατάτατος. Ένας πλήθης πίνακας λέξεων απαιτεί πάντως και χειρωνακτική εργασία από την πλευρά του φιλόλογου-επιμέλητη: ο υπολογιστής δεν μπορεί να διακρίνει ομόγραφους τύπους, ούτε να προχωρήσει σε λημματοποίηση των λέξεων τύπων. Και οι δύο αυτές εργασίες θεωρούνται απαραίτητη προϋπόθεση για έναν λειτούργικό συμφραστικό πίνακα λέξεων (Howard-Hill 1979)²⁴.

Οι τεχνικές δυνατότητες στον χώρο αυτό ποικίλουν· όλοι οι δημοσιευμένοι²⁵ «ηλεκτρονικοί» πίνακες λέξεων έχουν δημιουργηθεί με την χρήση mainframe computers, συνήθως με την βοήθεια ειδικών προγραμματιστών. Αυτό είναι ακόμα απαραίτητο, ιδίως αν το κείμενο είναι γραμμένο με το προ-λατινικό σύστημα ή είναι ιδιαίτερα εκτεταμένο. Στο μεταξύ υπάρχουν αρκετά προγράμματα και για προσωπικούς υπολογιστές, που δεν υποστηρίζουν όμως πάντα την ελληνική γλώσσα. Ένας πίνακας λέξεων που προσοδεύεται για δημοσίευση θα πρέπει μάλλον να προστοιμαστεί με την χρήση mainframe computer και να υποστεί την τελική του επεξεργασία με την χρήση του προσωπικού υπολογιστή (π.χ. Kelly 1993). Αυτό την άλλη μεριά, ο εκδότης ενός κειμένου μπορεί κατά τα διάφορα στάδια της κατάρτισης της έκδοσης να ετοιμάζει πίνακες λέξεων για προσωπική του χρήση με την βοήθεια του προσωπικού υπολογιστή²⁶.

Η δεύτερη αυτή δυνατότητα σίγουρα διευκολύνει τον εκδότη τόσο στην ομαλοποίηση της γλωσσικής μορφής του κειμένου του (στην συνεντί, π.χ., χρήση ενός ορθογράφικου συστήματος) ή στην διεξέλιξη των συμπλοξομένων σε περιήγηση κάποιου φθαγμένου σημείου, όσο και στην προστοιμασία του γλωσσαρίου και στην περιήγηση ανάλυση της γλώσσας του κειμένου του²⁷. Ο κάτωs πιο έμπειρος σε ηλεκτρονικές εφαρμογές εκδότης μπορεί

24. Π6, πάντως και τις απόψεις που διατύπωσε ο M. Jeffreys στην συζήτηση.

25. Για τους τίτλους βλ. τις βιβλιογραφικές παραπομπές.

26. Το πρόγραμμα Conc (MacOS) του Summer Institute of Linguistics υποστηρίζει πλήρως την χρήση πολυτονικών ελληνικών οποιασδήποτε κωδικοποίησης και προσφέρεται μια πλήρη λύση που ικανοποιεί σχεδόν όλες τις ανάγκες του εκδότη (<http://www.sil.org/computing/conc/>).

27. Π6, για παράδειγμα την σχετική ανάλυση στην έκδοση της *Θυσίας του Αβραάμ* από τους Wim Bakker και Arnold van Gemert και τα όσα αναφέρονται για την χρήση των πινάκων της Ντίας Φιλντρίδου.

να εισαγάγει τα στοιχεία του συμφραστικού πίνακα σε μια βάση δεδομένων με σχόλια για την χρήση λέξεων κτλ., και να διευκολύνει έτσι και τον γενικό-τερο σχολιασμό του κειμένου.

Ένα επόμενο βήμα θα ήταν η σύνδεση του εκδιδόμενου κειμένου με τους διάφορους πίνακες, με την βοήθεια του hypertext. Ένα CD ROM με τίτλο «Το δίσκου τα γυρίσματα», που πρόκειται να κυκλοφορήσει σύντομα²⁸, θα αποτέλει την πρώτη σχετική εφαρμογή στον χώρο της νεοελληνικής γραμματικής. Οι πίνακες λέξεων του *Ερωτόκριτου* (Dia M. L. Philippides-David Holton 1996-98) έχουν διασυνδεθεί με το κείμενο της έκδοσης Αλεξίου: από κάθε λέξη του κειμένου ο αναγνώστης/χρήστης μπορεί να ανακτήσει απευθείας την αντίστοιχη εγγραφή σε 4 διαφορετικούς πίνακες. Με την χρήση του hypertext και του ηλεκτρονικού υπολογιστή ο φιλόλογος (όπως και ο σπουδαστής της ελληνικής γλώσσας αλλά και ο απλός αναγνώστης του *Ερωτόκριτου*) αποκτά μια εντελώς διαφορετική δυνατότητα προσέγγισης του κειμένου.

Ψηφιακές εφαρμογές: τα νέα εργαλεία μπορούν να οδηγήσουν σε νέα αποτελέσματα;

Είναι, νομίζω, αυτονόητο ότι ο υπολογιστής προσφέρει πρακτική βοήθεια στην προστοιμασία μιας έκδοσης. Δεν πρόκειται στο άμεσο μέλλον να αντικαταστήσει το τυπωμένο βιβλίο²⁹, ούτε να αλλάξει θεματικά τις φιλολογικές μεθόδους. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν θα έτρεπε ήδη να χρησιμοποιείται, όταν αυτό κρίνεται από τον εκδότη απαραίτητο, ως μέσο έκδοσης του κειμένου. Μια ηλεκτρονική έκδοση πρέπει να αντιμετωπίζεται και να κρίνεται ως έκδοση και όχι ως πειραματισμός ή άχρηστος νεωτερισμός³⁰. Ειδικά στον χώρο των μεσαιωνικών εκδόσεων στις ευρωπαϊκές λογοτεχνίες, η ηλεκτρονική έκδοση έχει γίνει αποδεκτή ως χρήσιμη και απαραίτητη λύση (Robinson 1993)³¹.

28. Στο μεταξύ η κυκλοφορία του CD ROM καθυστερεί για καθαρά τεχνικούς λόγους. 29. Οι τεχνολογικές εξελίξεις και στον τομέα αυτό προχωρούν με αλπιαστικές ρυθμίσεις. Ήδη κυκλοφορούν τα πρώτα φορητά ηλεκτρονικά βιβλία με οθόνες υψηλής απόδοσης και περιεχόμενα που προέχονται από το Internet – μια εξέλιξη που εντάσσεται στα πλαίσια της προσοπτικής και καταστούν «ψηφιακοί» όλοι οι τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας.

30. Π6, και όσα αναφέρει ο M. Jeffreys για την ανάγκη να αναγνωρίζεται ο ρόλος των «τεχνικών βοηθών» του εκδότη.

31. Π6, και την ανακάλυψη του M. Jeffreys στον τόμο αυτό (σ. 37 κ.ε.).

Από την άλλη πλευρά οι νέες δυνατότητες που προσφέρει το hypertext και η εξαιρετική διάδοση του Internet και άλλων ερευνητικών δικτύων θα μπορούσαν να προσφέρουν θαυμάσιες υπηρεσίες σε έναν ερευνητικό χώρο όπως τα Neograeca Medii Aevi. Μια μάλλον ουτοπική, στην παρούσα φάση, εξέλιξη θα μπορούσε να πάρει την ακόλουθη μορφή:

Παράλληλα με την παραδοσιακή, τυπογραφική, μορφή των εκδόσεων προωθείται η δημοσίευση κάθε νέας έκδοσης (υπό την αιγίδα μιας διεθνούς επιστημονικής επιτροπής) στο διαδίκτυο, σε έναν ειδικά για αυτό τον σκοπό διαμορφωμένο ηλεκτρονικό κόμβο. Για να αποφευχθούν τα νομικά προβλήματα των πνευματικών δικαιωμάτων η πρόσβαση μπορεί να είναι κρυπτογραφημένη και όχι ελεύθερη για όλους. Στον ίδιο χώρο θα μπορούσαν να είναι διαθέσιμοι σε ηλεκτρονική μορφή πίνακες λέξεων για το κάθε κείμενο³², καθώς και φόρμες αναζήτησης λέξεων μορφών σε όλα τα κείμενα, ως ένα πρώτο βήμα στην δημιουργία ενός ηλεκτρονικού corpus της δημόδους ελληνικής γραμματικής. Μια ευρεία διδλωγογραφική έαση δεδομένων θα αποτελούσε το ιδανικό συμπλήρωμα στον κόμβο αυτό — και ταυτόχρονα έναν ηλεκτρονικό τόπο συνάντησης και συνεργασίας όλων των ενδιαφερομένων εκδοτών, και όχι μόνο — για τα κείμενα των Neograeca Medii Aevi.

32. Στα πρότυπα της Web Concordance (<http://www.dundee.ac.uk/english/wics/wics.htm>) ή του Intratext (<http://www.intratext.com/>). Αν υπάρχουν ήδη έγκυρες περιγραφές των σχετικών χειρογράφων (ή εντύπων), ο εκδότης ίσως θα παραστείναι σ' αυτές, και θα περιγραφιστεί στις βιβλικές πληροφορίες που χρειάζεται να έχει υπόψη του ο αναγνώστης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Delany / Landow 1993: Managing the Digital Word: The Text in an Age of Electronic Reproduction, στο: George P. Landow, Paul Delany (εκδ.), *The Digital Word: Text-Based Computing in the Humanities*, MIT Press, Cambridge Massachusetts-London, 1993, 3-28
- Howard-Hill 1979: T. H. Howard-Hill, Literary Concordances, *A Guide to the Preparation of Manual and Computer Concordances*, Oxford
- Kelly 1993: James Kelly, Digenis, Livistros and the Computer: Technical aspects of the King's College research project, στο: N. M. Παναγιωτάκης (εκδ.), *Αρχές της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Πρακτικά του δευτέρου διεθνούς συνεδρίου Neograeca Medii Aevi*, τ. 1, Βενετία 1993, 129-135
- McArthur 1986: Tom McArthur, *Worlds of Reference: lexicography, learning and language from the clay tablet to the computer*, Cambridge
- Robinson 1993: Peter M. W. Robinson, Redefining the Critical Edition, στο: George P. Landow, Paul Delany (εκδ.), *The Digital Word: Text-Based Computing in the Humanities*, MIT Press, Cambridge Massachusetts-London, 271-291
- Φιλιατίδου 1993: Dia M. L. Philippides, Ο υπολογιστής συνεργός στην υφολογική ανάλυση: Γλώσσα και γίμα στη Λογοτεχνία της κρητικής ακμής, στο: N. M. Παναγιωτάκης (εκδ.), *Αρχές της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Πρακτικά του δευτέρου διεθνούς συνεδρίου Neograeca Medii Aevi*, τ. 1, Βενετία 1993, 136-157
- ΠΙΝΑΚΕΣ ΑΕΕΕΩΝ**
- Roderick Beaton, James Kelly, Τίνα Λευτάκη, *Πίνακες συμπλεγόμενων του Δυγενή Ακρίτη*, Σύνταξη Ε. Ηρόκλειο 1995
- N. I. Κυριαζίδης, I. N. Καζάκης, J. Brehier, *Το λεξικό του Μακρυγιάννη ή πώς μιλούσαν οι Έλληνες προτού διαστεί η γλώσσα μας από την καθαρεύουσα*, τ. 3, Αθήνα 1983
- N. I. Κυριαζίδης, I. N. Καζάκης, J. Brehier, *Τα ελληνικά του Μακρυγιάννη με τον υπολογιστή: A Tagged Concordance and other Indices to the Opera Omnia of Makrygiannis*, τ. 4, Αθήνα 1989
- Ντία Φιλιατίδου, *Η Θυσία του Αδράμα στον Υπολογιστή. Λεξιλογικοί Πίνακες και υφολογικά σχόλια*, Αθήνα 1986
- Dia M. L. Philippides – David Holton 1996-98, με την τεχνική συνεργασία του John L. Dawson, *Τον κύκλο τα γυρίσματα: Ο Ερωτόκριτος σε ηλεκτρονική ανάλυση*, 4. τ. Αθήνα

Σ υ ζ ή τ η σ η

Η συζήτηση σχετικά με την ανακάλυψη του Παναγιώτη Τουφέξη αναλώθηκε κυρίως σε διευκρινιστικές ερωτήσεις και συμπληρωματικές πληροφορίες (που έχουν ληφθεί υπόψη στο τυπωμένο κείμενο).

- Ένα μέρος της συζήτησης αφορούσε σε πρακτικής και νομικής φύσης ζητήματα μιας δημοσίευσης ή προ-δημοσίευσης εργασίας στο διαδίκτυο· θεωρήθηκε καλό να υπάρχει μια εκδοτική επιτροπή, ώστε τα ηλεκτρονικά δημοσιεύματα να μην υποβαθμίζονται σε σύγκριση με τις εργασίες που δημοσιεύονται στα καθιερωμένα περιοδικά (Michael Jeffreys, Ulrich Moennig).
- Με αφορμή το πρόγραμμα Collate που παρουσίασε ο Παναγιώτης Τουφέξης στην εισήγησή του, ο Michael Jeffreys αναφέρθηκε στα προβλήματα που προκύπτουν από τη χρησιμοποίηση του ελληνικού αλφαβήτου, τόσο στη χρήση του προγράμματος αυτού, όσο και γενικότερα στα διάφορα ηλεκτρονικά συστήματα.
- Συζητήθηκε επίσης το θέμα των πινάκων συμφοραζομένων και των πλεονεκτημάτων που διαθέτουν, σε σχέση με αυτούς, οι πινάκες λέξεων (απαιτούν λιγότερο χρόνο, χώρο κλπ.) (Michael Jeffreys). Σχετικά με τους πινάκες, ο Michael Jeffreys θεώρησε πως η δημιουργία ομώνυμων δε θα έπρεπε να ασταχολεί τόσο πολύ τους εκδότες και πρότεινε να μη χωρίζει κανείς τα ομώνυμα σε διαφορετικά λήμματα.